

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

№. 1

BUXORO – 2026

NUTQIY FAOLIYAT VA NUTQ MADANIYATI TUSHUNCHALARI HAMDA ULARNING O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Sharofova Nilufar Ilhom qizi, Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti

sharofova_nilufar@buxdpi.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutq, nutq faoliyati hamda uning nazariy-metodologik asoslari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil etiladi. Shuningdek, nutqning shaxs kamolotidagi o'rni, uning kommunikativ kompetensiya va tafakkur rivoji bilan uzviy bog'liqligi ilmiy dalillar asosida asoslanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari shakllanishida nutqiy kompetensiyaning poydevor vazifasini bajarishi pedagogik misollar hamda metodik tahlillar orqali ochib beriladi.

Kalit sozlar: nutq, nutq faoliyati, nutq madaniyati, notiqlik san'ati, nutq turlari, ogzaki nutq, yozma nutq

ПОНЯТИЯ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

Шарофова Нилуфар Ильхом кизи, Базовый докторант,
Бухарский государственный педагогический институт

sharofova_nilufar@buxdpi.uz

Аннотация: В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются речь, речевая деятельность и ее теоретические и методологические основы. Также на основе научных данных рассматривается роль речи в личностном развитии, ее неразрывная связь с развитием коммуникативной компетентности и мышления. Фундаментальная роль речевой компетентности в формировании знаний, навыков и квалификаций учащихся, особенно на этапе начального образования, раскрывается на педагогических примерах и методическом анализе.

Ключевые слова: речь, речевая деятельность, речевая культура, ораторское искусство, виды речи, устная речь, письменная речь

THE CONCEPTS OF SPEECH ACTIVITY AND SPEECH CULTURE AND THEIR PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEECH

Sharofova Nilufar Ilhom qizi, PhD student

Bukhara State Pedagogical Institute

sharofova_nilufar@buxdpi.uz

Abstract: This article analyzes speech, speech activity and its theoretical and methodological foundations from a scientific and pedagogical point of view. Also, the role of speech in personal development, its inextricable connection with the development of communicative competence and thinking is based on scientific evidence. The fundamental role of speech competence in the formation of knowledge, skills and qualifications of students, especially at the primary education stage, is revealed through pedagogical examples and methodological analyses.

Keywords: speech, speech activity, speech culture, oratory, types of speech, oral speech, written speech

Har bir davlatning barqaror rivoji, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti hamda xalqaro maydonda munosib o'rin egallashi bevosita mamlakatdagi yosh avlodning intellektual salohiyati va ijtimoiy faolligiga bog'liqdir. Zero, jamiyatning ertangi kuni aynan bugun ta'lim-tarbiya olayotgan yoshlarning bilim darajasi, tafakkur kengligi va ma'naviy yetukligi bilan belgilanadi. O'sib kelayotgan o'g'il-qizlarning intellektual salohiyati, avvalo, ularning nutq faoliyatida o'z ifodasini topadi. Nutq – shaxs tafakkuri, dunyoqarashi va ma'naviy olamining ko'zgusi bo'lib, unda

fikrning mantiqiyligi, izchilligi va boyligi namoyon bo‘ladi.

Maktab darsliklarida keltirilgan badiiy va ilmiy asarlarda mujassam bo‘lgan insonparvarlik g‘oyalari — mehr-muhabbat, sadoqat, odamiylik, e‘tiqod kabi yuksak fazilatlar muallifning ichki kechinmalari hamda estetik qarashlarining nutq orqali ifodalangan shaklidir. Shu bois ta‘lim jarayonida mazkur asarlarning mazmun-mohiyatini anglash va ularni tahlil qilish o‘quvchilarning nafaqat nutq madaniyatini, balki ma‘naviy-axloqiy dunyoqarashini ham shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutq inson tafakkurining mahsuli bo‘lib, fikrlash jarayonida shakllangan mazmun nutq a‘zolari vositasida tashqi ifodaga chiqariladi. Shunday ekan, nutq tafakkur bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab psixolingvistik hodisadir. Insoniyat tarixiy taraqqiyot jarayonida nutqni muntazam ravishda takomillashtirib, uni madaniy va ijtimoiy me‘yorlar asosida sayqallashtirib kelgan.

Ibtidoiy davrlarda insonlar o‘zaro muloqotni turli tovushlar, qichqiriqlar hamda tasviriy belgilar orqali amalga oshirganliklari ma‘lum. Mazkur kommunikativ vositalar jamiyat a‘zolari o‘rtasida axborot almashish ehtiyojining naqadar muhim bo‘lganini ko‘rsatadi. Demak, nutqning shakllanishi va rivojlanishi insoniyat taraqqiyoti hamda ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan chambarchas bog‘liq holda kechgan.

Nutq va nutqiy faoliyat masalalari ilmiy manbalarda keng va atroflicha yoritilgan. Xususan, Sh. Sariyevning “Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o‘stirish metodikasi” nomli monografiyasida nutq tushunchasining nazariy asoslari hamda uning boshlang‘ich ta‘lim jarayonidagi o‘rni ilmiy-metodik jihatdan tahlil etilgan: Nazariy tahlil “nutq” tushunchasiga mavjud tilshunoslik, pedagogik, psixologik hamda metodik adabiyotlarda turlicha izohlar berilganligini ko‘rsatdi. Xususan, “Pedagogik ensiklopedik lug‘at”da “nutq insonlarning til vositasida amalga oshiriladigan muloqot (kommunikatsiya) shakli bo‘lib, u fikrni ifodalash vositasi bo‘lishi bilan birga fikrlashning asosiy mexanizmi” [1], “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da nutq deganda uning og‘zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo‘lishidagi jarayonlar, ya‘ni so‘zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar)” [2], deya e‘tirof etiladi. Psixologlar tomonidan nutq “odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani o‘zlashtirish va avlodlarga berish yoki o‘zaro aloqa o‘rnatish yoki o‘z harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayoni”[3] deb ta‘riflangan. Metodik olimlar tomonidan nutq “kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solish” [4] sifatida ham talqin etilgan.

Zebiniso Ahmedova, Zarif Quvonovlar nutqqa quyidagicha izoh berishadi: “Nutq-arabcha so‘zdan olingan bo‘lib, kishilarning ijtimoiy aloqa quroli bo‘lgan tildan foydalanib, xususiy suhbatda, umumiy majlis, uchrashuv va yig‘inlardagi gapi yoki o‘qib eshittirgan so‘zlaridir. Nutq-ma‘lum maqsad bilan so‘zlanadi va ma‘lum bir g‘oyaviy yo‘nalishga hamda estetik ta‘sir kuchiga egadir” [5].

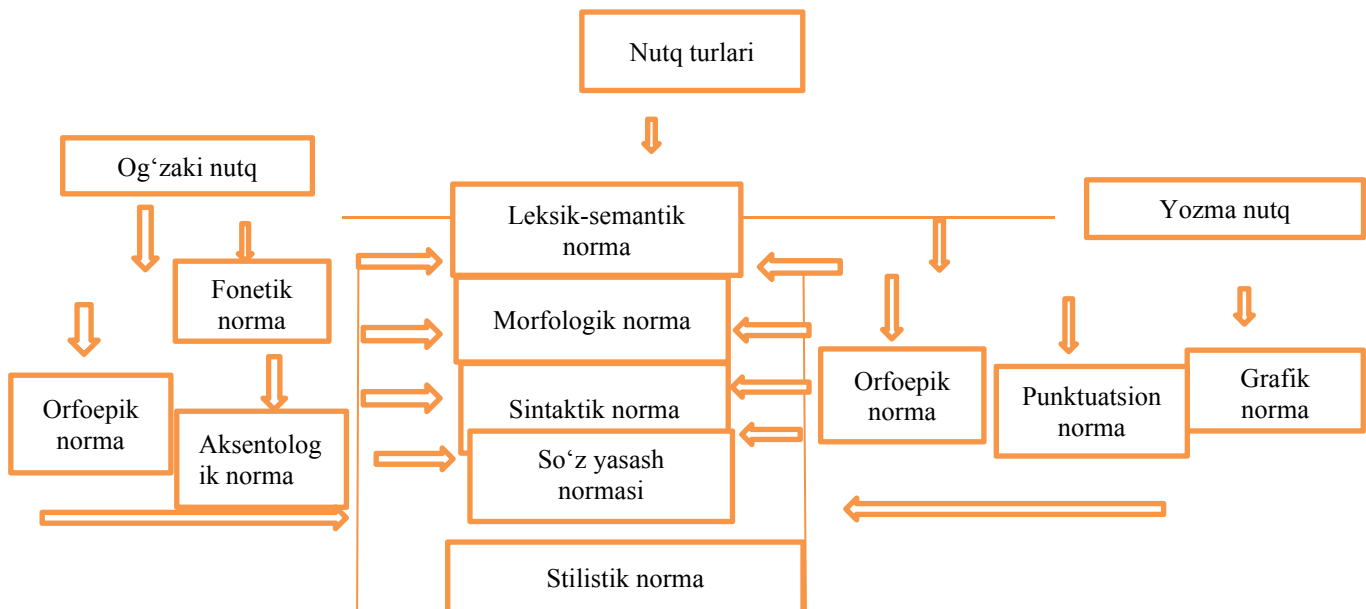
Nutqiy faoliyat — bu nutq a‘zolari (artikulyatsion apparat) ning muvofiqlashtirilgan harakati natijasida yuzaga keladigan psixofiziologik jarayondir. Nutq organlarining faol ishtiroki va bosh miya tomonidan boshqariladigan nutq mexanizmlari tufayli nutq shakllanadi, tovushli ifodaga ega bo‘ladi hamda kommunikativ vosita sifatida tinglovchiga yetkaziladi.

Nutqiy faoliyat tildan foydalanuvchilarning gapirish, nutq so‘zlash bilan birga, tinglash jarayoni ham. Mashhur amerikalik notiq psixolik Deyl Karnegi “yaxshi suhbatdosh - yaxshi gapirishni emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir” deganda aynan shu qobiliyatning insonda rivojlangan bo‘lishini nazarda tutgan edi [6]. Demak, ushbudan kelib chiqib nutq faoliyati nafaqat so‘zlash balki tinglash ekanligi hamdir degan fikrga kelamiz. Nutqiy faoliyat bizning faoliyatimizning asosiy tarkibiy qismidir.

Nutq faoliyati kishilarning bir-birlariga tushunarli bo‘lgan til vositasida o‘zaro fikr almashishlari, nutqiy aloqaga kirishishlaridir [7].

Nutqning og‘zaki hamda yozma shakli mavjud bo‘lib, ular o‘ziga xos xususiyatlarga ega,

albatta shuni ham aytib o‘tish joizki, yozma nutq og‘zaki nutqning ta‘sirida vujudga kelgan. Quyida har ikkala nutqning o‘ziga xosligini jadval ko‘rinishida keltirib o‘tamiz:

Og‘zaki va yozma nutq har biri o‘ziga xos me‘yoriy tizimga ega bo‘lib, muloqot jarayonida ushbu me‘yorlarga tayanish nutqning samaradorligini ta‘minlaydi. Og‘zaki nutq yozma nutqqa nisbatan erkinroq xarakter kasb etadi, chunki unda sheva elementlari, so‘zlashuv uslubiga xos birliklar hamda olinma so‘zlardan foydalanish holatlari uchraydi. Yozma nutqda esa adabiy til me‘yorlariga qat‘iy rioya qilinadi. Adabiy til talablariga muvofiq tashkil etilgan nutq madaniyatining asosiy ko‘rsatkichi hisoblanadi. Nutqning sofliqi, aniqligi, tushunarligi, jozibadorligi va mazmundorligi madaniy nutqning muhim mezonlari sifatida e‘tirof etiladi.

Nutq madaniyati va notiqlik san‘ati qadimdan ijtimoiy hayotda muhim o‘rin tutgan. Xususan, Qadimgi Yunonistonda sud-huquq tizimida notiqlik yuksak darajada qadrlangan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, sud jarayonlarida tomonlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning nutq mahoratiga bog‘liq bo‘lgan. Omma oldida nutq so‘zlash uchun puxta tayyorgarlik ko‘rish an‘anasi shakllangan bo‘lib, bu holat nutq madaniyati taraqqiyotining uzoq tarixiy ildizlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichidan boshlab o‘quvchilarning nutqiy savodxonligini rivojlantirish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish hamda og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini izchil takomillashtirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Nutq savodxonligini oshirish uzluksiz metodik izlanish va yangilanishni talab etadi. Darsliklarda berilgan turli mashq va topshiriqlar ushbu jarayonni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xususan, lug‘at boyligini kengaytirish va paronim so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish nutq savodxonligini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. 1-sinf ona tili darsligida nuqtalar o‘rniga mos harfni qo‘yish orqali paronim juftliklarni farqlashga qaratilgan mashqlar keltirilgan: Dar... juda qiziqarli otdi

Piyolaning cheti dar... ketdi

Mar... maydonda sinalar.

Mar... oyida bayramlar kop bo‘ladi [8].

Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning diqqatini jamlash, so‘z ma‘nolarini anglash va ularni o‘rinli qo‘llash malakasini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada o‘quvchilarda nutqning aniqligi va ifoda madaniyati bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Bundan tashqari, o‘quvchilarga so‘zlarning sinonimlarini aniqlash yoki ma‘nodosh hamda o‘zaro yaqin ma‘noli birliklarni guruhlashga doir topshiriqlar ham taqdim etiladi. Mazkur topshiriqlar o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, nutqiy zaxirasini kengaytirish hamda

ifodali va ravon nutq shakllantirishda muhim metodik vosita hisoblanadi. Zero, sinonim birliklardan o‘rinli foydalanish nutqda takrorlarning oldini oladi, fikrning aniq va ta’sirchan ifodalanishini ta’minlaydi hamda so‘zlovchining nutqiy mahoratini namoyon etuvchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. 3-е издание, стереотипное. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2009. - 15-с
2. Узбекистон Миллий энциклопедияси / 12 жилдли. 6-ж. - Т.. “УМ Э” Давлат илмий иашриёти, 2003. - 424-425-6.
3. Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. - Т.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. - 192-b.
4. Qosimova, I, S. Matchonov S., G‘ulomova X. Yoldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi / Boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari uchun darslik. - Т.: Noshir, 2009. - 300-b.
5. Zebiniso Ahmedova, Zarif Quvonov O‘qituvchi nutqi madaniyati (matn qollanma) Navoiy 2008 72-b
6. Laylo Raupova “Nutq madaniyati” darslik Toshkent “Innovatsiya-ziyo” 2019 (18)-137
7. N. Mahmudov, A. Rafiyev, I. Yo‘ldoshev Davlat tilida ish yuritish. Akademik litseylar uchun darslik. Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2008 12-128
8. U.B. Aydarova, D.Sh. Yuldasheva “Ona tili” 1-sinf -T. Novda edutainment 2025, 208 bet